

Тыва Республиканың Өөредилге болгаш эртем яамызы
Муниципалдыг бюджеттен хандырылгалыг ниити өөредилге чери
“Ак-Чыраа ниити билиг ортумак школазы”

ШМК-ның хуралынга көргөн
Протокол № _____
“29” август 2023
_____/Тырык А.А./

“Чөпшээрешкен”
Директорнун өөредилге
талазы-биле оралакчызы
Тумат /Тумат Д-Х.О./

“Бадыйлаан”
Школа директору
Шокар А.В./

КАЛЕНДАРЬ-ТЕМАЛЫГ

ПЛАННААШКЫН

Тыва чогаал

Класс: 6

Өөредилге номунун автору, ады, үндүрген чылы: Л.Х.Ооржак, М.А. Кужугет, Е. Т. Чамзырын, Н.Ш. Куулар.- Кызыл: Национал школа хөгжүдөр институт, 2016

Программаның ады Өөредилге ному РФ-тин ӨФКС-тин негелделеринге дүүштүр ортумак ниити өөредилге черлериниң 5—11 класстарынга тыва аас чогаалы болгаш литературада чижек программага даянып кылдынган.

Өөредилге планы-биле

Ниити шагы – 64 шак;

Неделяда – 2 шак

Тыва дыл, чогаал башкызы
Тырык А.А. ажылдап кылган.
Категориязы: дээди

Тайылбыр бижик

2023-2024 өөредилге чылында ажыглаттынып турган «Кол ниити өөредилгениң 5-9 класстарына «Төрээн (тыва) дыл» эртеминиң чижек өөредилге программасында» (Тургузукчулары: ф.э.к. К.Б. Доржу, Ч.А. Сарыглар. 2021.) чамдык темаларның туруштары Федералдыг ажылчын программада (2023ч.) өскерли бергени-биле календарь-тематиктиг план база өскерлинген. Ынчангаш 2023-2024 өөредилге чылында федералдыг ажылчын программаже чоорту шилчииринге методиктиг дуза чедирер сорулга-биле чижек календарь-тематиктиг планнаашкын тургустунган. Литература өөредириниң ниити сорулгазы – өөреникчилерни төрээн болгаш делегей литературазының байлаа-биле таныштырар, оларның литературлуг болуушкуннарны сеткил ханып хүлээп алырын, шын үнелеп билир чаңчылын сайзырадыры база аңаа үндезилээш, оларның эстетиктиг көрүштерин, негелделерин, идея-чаңчылдарлыг хамааты туружун хевирлээри.

Школага тыва аас чогаалы болгаш литератураны өөредириниң сорулгалары **Өөредиглиг:**

- чогаал сөзүглелиниң тургузуун, уран-чеченин, ооң дылының онзагай талаларын, идея-тематиктиг утказын, композициязын ханы сайгартып;

- чогаал теориязының эге билиглеринге даянып, чечен чогаалдың аймаан, жанрын, хевирин, ооң бижиттинген төөгүзүн ылгап;

чечен чогаалдың онзагайын уран чүүлдүн өске хевирлери-биле деңнеп, орус болгаш өске-даа чоннарның литературазында тыва чогаалдарның идея-тематиказы-биле хөөнөш уткалыг чогаалдарны деңнеп;

- чогаал сайгарарына ажыглаар янзы-бүрү медээ-сүмелерни (Интернет четкизи, словарьлар, библиографтыг справочниктер, энциклопедиялар) ажыглап сайгарарын өөредир.

Сайзырадыр:

- уругларның амыдыралче бот-тускайлаң медеделдиг көрүжүн хевирлеп, чогаалдыкчы арга-шинээн;

- аас болгаш бижимел чугааны делгеренгей, утказына дүүштүр шын ажыглап, сайгарарын сайзырадыр.

Кижизидилгелиг:

- сагыш-сеткили байлак, мөзү-бүдүжү чаагай, эптиг-чөптүг;

- кижилерге, төрээн черинге, бойдузунга ынак, хумагалыг; хамааты бот-меделели

бедик; ада-чурт төөгүзүн үнелеп билир;

номчулгага сонуургалдыг, чогаадыкчы ёзу-биле боданып, бодунуң туружун амыдыралдың кандыг-даа байдалдарында камгалап билир кижини кижизидер.

6-гы класстың тыва чогаал эртемин өөрөдирде кол негелделери:

Бот-тускайлаң түңнелдери: өөреникчи бодунуң үзел-бодалын, туружун бот-тодарадып, бот-сайзырадып, идепкейжидип, сорулгазынга дүүштүр медреселдиг бот-углап билири; өөренириниң чугулазын, чаа билиглер шиңгээдип алырының, кандыг үре-түңнелдиг болурун медреселдии-биле угаап билири; аймак чоннар аразынга хуузунда хамааты туружун илередип, хоойлуу-дүрүм ңзугаар бадыткап; амыдыралчы планнарын тургузуп, ону боттандырынче угландырып билири, ниитилелдиң чаңгыс аай россияжи үзел-бодалдыг хөгжүлдезин медресеп, хүлээп көөрү; ниитилелдиң амыдыралынга бот-тускайлаң харыысалгалыг болуру.

Предметтиг түңнелдери: чогаал эртемин өөренириниң онзагайын, чугулазын медреселдиг билип алырынче; чаа билиглерни чедип алырының янзы-бүрү аргаларын өөрениринче; теориялыг билиглерни шиңгээдип, херек кырында ажыглап, эртем ңзузу-биле угаап боданырын хевирлээринче; эстетиктиг көрүштүг болурунче; келир үеде бот-хуузунуң ажыл-херекчи байдалдарынче угландырып эртемни ханы өөренири.

Метапредметтиг түңнелдер: Метапредметтиг түңнелдерниң кол үндезини уругларның медреселер-биле ажылдап билириниң азы ниити чүүлден чугула бодалды *ылгап, сайгарып, хүлээп* ап көөрүнүң эге базымнарын кылыры болбушаан, эртемнер аразының харылзаалыын илередири; өөреникчилерге чогаал эртемин өске эртемнерниң теория-практиктиг билиглери-биле холбап өөрөдири, өөренириниң бот-тускайлаң, коммуникативтиг (харылзаа тудуп, чугаалажып билириниң), регулятивтиг (бот-угланыышкынныг), чаа билиг алырының аргаларын шиңгээттирери.

- тыва литератураның болгаш делегейниң эң шылгараңгай чогаалдарын номчудар, сайгарып өөрөдир;
- уран-чечен үнелиг чүүлдерни бот-тускайлаң шиңгээдиринге херек билиглерни болгаш чаңчылдарны хевирлээр;
- литература дээрге нацияның болгаш кижини төрөлгөтөнниң амыдыралында онзагай социал-культурлуг феномен-дир деп билиг-бодалды өөреникчилерге быжыглаар;
- уран чүүлге болгаш ортемчейге бүдүн-бүрүн хамаарылгалыг болурун сайзырадыр;

- чуртталганың хөй-ниити болгаш бүдүрүлгө адырларыңа кижиге чугула херек эстетиктиг сеткилдерни, омур-хевирлиг боданыышкынны, чогаадыкчы болгаш тургузукчу угаанны, тускай чогаадыкчы чечен салым-чаянны сайзырадыр;
- чечен чогаалды номчуп тура, эмоционалдыг болгаш угаанныг болуп, доорадан болган чүвеге хамаарыштыр харыылап шыдаар чорукка кижизидер;
- чечен чогаалды бедик эстетиктиг хүлээп, аңаа сонургалдыг болурун хевирлээр;
- литературлуг чугааны хостуг болгаш билдилиг шиңгээдирин сайзырадыр.

Өөредилге программазы болгаш өөредилге номнары өөреникчилерге теоретиктиг, практиктиг билиглерни дамчыдарының кол принциптери, методтары, аргалары-биле харылзаалыг. Төрөөн чогаал кичээлдеринге хереглээр сөзүглелдер өөреникчилерниң харназыныңа дүүштүр чечен чогаалдардан алдыңгылаан.

6 класстарга төрөөн чогаал курузу 5-ки класстарга өөренип эрткен чүүлдерниң дорт уланчызы болур. Ынчангаш башкы өөреникчилерниң эге класстарга төрөөн чогаалга чүнү эрткенин, кандыг мергежилдер болгаш чаңчылдар чедип алганын эки билир ужурлуг.

6-гыкласка тыва аас чогаалы болгаш литература эртемнериниң утказы болгаш тургузуу

- өөреникчилерни сөзүглелди шын, медреселдиг, чүгүртү, аянынг номчурунга болгаш шээжи-биле чугааладыры;
- номчаан чогаалдарыңа хамаарыштыр делгеренгей болгаш допчулай шилип чугалаары болгаш чогаалдың маадырларының дугайында чугаа тургузары, бодунуң хайгааралыңа үндезилеттинген харылзаалыг чугаалар тургузуп тургаш, маадырларның эки аажы-чаңын ылгап билиринге кижизидери;
- өөренген чогаалдарыңа чамдык үзүндүлерге делгедир, допчулай, шилилгелиг эдертиг бижип, айтырыгга делгеренгей харыы берип, хемчээли улуг эвес проза чогаалының бөдүүн планын тургузарыңа, чуруктуң дузазы-биле харылзаалыг чугаа тургузары, хайгааралдар дузазы-биле чогаадыг бижииринге чаңчыктырары.

Кирилде (1 шак)

«Литература — сөстүң уран чүүлү» деп темага беседа. Өөредилге чылында өөренир чогаалдары-биле допчу таныжылга.

I кезээ. Эгээртиңмес эртинге-байлак — аас чогаалы

Тоолчургу болгаш төөгү чугаалар (5 шак)

Тоолчургу болгаш төөгү чугаалар — бурун ада-өгбевистиң эрткен төөгүзүн болгаш күзел-бодалдарын, кожа-хөлбээ чоннар-биле харылзааларын илереткен аас чогаалының бир

хевири. Оларның дөмейлешкек болгаш аңгылашкак талалары. **Төөгү чугаалар.** Төөгү чугаада болуушкуннар боттуг, төөгүге хамаарылгалыг, болган чери, үези тодаргай. Ол — боттуг барымдааларга үндезилеттинип чогааттынган, биче хемчээлдиг тоожуушкун тургузуглуг аас чогаалы.

Тоолчургу чугаалар. Тоолчургу чугааның фантастиктиг бодалга үндезилеттинип чогааттынары. Чуруттунган болуушкуннарның болган үези, чери билдинмес, маадырларның төөгүге турган-турбааны шынзыттынмас, бичии хемчээлдиг тоожуушкун тургузуглуг аас чогаалы.

"Ай, хүн", "Үгер канчап дээрже үне бергенил?", "Кижини канчап эң-не күштүг амытан болганыл?", "Чеди-Хаан сылдыс", "Кускениң чылга киргени", "Уттуг-Хая дугайында тоолчургу чугаа", "Хайыракан дагларының дугайында" (3 шак)

Өртемчей, ооң тывылганы, тургузуу болгаш амыдырал дугайында бодалдарның тоолчургу чугааларда илереттингени. Оларның дылының уран-чечени.

"Амыр-Санаа дугайында төөгү чугаа", "Кыры сөөгү", "Теве-Адар", «Хөөмейлээр Бүдүкпен» (2 шак)

Төөгү чугааларның утказы. Чоннуң төрөөн черинге хостуг чурттаар, ол дээш маадырлыг чоруктар кылыр күзел-бодалдарының илереттингени. Гиперболаның ажыглалының чогаалдарның утка-шынарынга дүүшкээ. Өөрөдиглиг болгаш кижизидикчи ужур-дузазы.

Чогаал теориязы. Тоолчургу болгаш төөгү чугаалар дугайында билиг

«Памятники фольклора народов Сибири и Дальнего Востока» деп серияның «Мифы, легенды, предания тувинцев» деп номун ажыглап, өөреникчилерге ооң кол утказын таныштыраы.

Тыва улустуң ырлары (3 шак)

Тыва улустуң ырларының тывылганы. Оларның темалары, утказы, тургузуу. Кижиниң амыдыралына ырларның ужур-дузазы. Дылының уран-чечени. Улустуң ырларының амгы үеде күүседикчилери.

Ырларда тыва улустуң амыдыралын, кузел-бодалдарын, харылзааларын илереткени, долгандыр турар бойдушту, кижиниң авыралдыг ада-иези дег, көрүп чорааны: «Тооруктуг долгай Таңдым», «Бай-ла-Тайга», «Хандагайты», «Самагалдай», «Межегей», «Өдүген-Тайга», «Чашпы-Хем», «Чагытай», «Калдак-Хамар».

Тыва улустуң ырларында социал хөөннерни, аңгы демиселин илереткени: «Алды баштыг Кара-Дагны», «Эрге-шөлээ бисте турда», «Баар оруу кегээрелдиг», «Дөге-Баары», «Төп-ле сургуул».

Күш-ажыл, мал-маган, эт-херексел, байыр-наадым, оюн-тоглаа дугайында бодалдарны илереткен улустуң ырлары: «Кадарчы», «Аңчы арат», «Чыраа-Хоор», «Көшкүн арат»,

«Одарладып семиртиили». Делегейде (Тывада, Моолда, Кыдатта) чурттап чоруур тываларның улустуң ырлары. «Коңгурай», «Допшулдуурум».

Кожамык (1 шак)

Кожамык — ыр аймааның бир эң нептереңгей хевири. Кожамыктың тывылганы, тематиказы, тургузуу, кууселдези. Амгы ырлар болгаш кожомыктар.

Чогаал теориязы. Ыр болгаш кожомык дугайында билиг (1 шак)

Алгыш-йөрээлдер (2 шак)

Алгыш-йөрээлдерниң утказы, тургузуу болгаш темалары. Оларның чоннуң ажил-агыйы болгаш ёзулал-чаңчылдары-биле тудуш холбаалы, улустуң эң-не өндүр күзелдериниң ёзулуг кижиге дугайында мөөңнээн идегелиниң илерээшкини, чүдүлге-сүзүглелиниң делегей көрүүшкүнүнүң илереттингени.

Алгыш-йөрээлдерниң бөлүктери: *йөрээлдер, чалбарыглар, макталдар*. Оларда ажыттынган омур-хевирлер, уран-чечени, дылы. Оларның ажыглалы, амгы үеде сайзыралы.

Хам алгыштары (1 шак)

Хам алгыштары — тыва чоннуң шүлүк чогаалының эң-не эрте-бурунгу хевири, ооң сагыш-сеткил культуразының эртинези, бурунгу үзел-бодалының илередии. Тыва хамнарның алгыштарының янзылары, амгы үеде ажыглалы болгаш кадагалаттынганы.

Немелде номчулугага хереглээр чогаалдар: Барыын Моолда Сенгел тываларының ырлары (шилиир); Г. Золбаяр «Алдын дагша» (Сенгел тываларының аас чогаалы; шилиир); М. Кенин-Лопсан «Тыва хамнарның алгыштары», (шилиир); Д. Куулар, Ч. Куулар "Кыс-Халыыр" (шилиир); З. Самдан "Чылбыга Айны канчап сырыпканыл?" (шилиир); Тыва улустуң алгыш-йөрээлдери // Тург. З.Кыргыз (шилиир); Тыва улустуң ырлары (шилиир); Тыва кожомыктар (шилиир); Ц. Уламсурэнхийн «Образцы фольклора и речи кобдоских тувинцев» (шилиир).

Авторлуг тоолдар С.А. Сарыг-оол "Агар-Сандан ыяш" (2 шак)

"Агар-Сандан ыяш" — тыва литературада баштайгы авторлуг тоол. Агар-Сандан ыяш — Тывага улусчу хувискаалдың ачызында тургустунган чаа эрге-чагырганың омур-хевири. Тайбың болгаш араатан аңнарның омур-хевирлерин дамчыштыр Тывага аңгы демиселин, аас-кежиктиг чуртталганы тоолда көргүскени. Улустуң аас чогаалы-биле сырый харылзаалы, уран-чечени.

Словарь-фразеологтуг ажыл: айдызалдыг-аңгаралдыг, өкпе-чүрээнге тоннуп, түмен, килеңнер, ачы-буян, күшкүл-дүр.

Чогаал теориязы. Гипербола болгаш литота дугайында билиг (1 шак)

С.В. Козлова «Аъттыг-шеригжи кыс» амгы шагның тоолу (1 шак)

Тыва эки турачы Вера Байлактың амыдыралын чеченчидип чуруп көргүскени. Байлактың дайын шөлүнгө эрес-дидим чоруу болгаш тайбың ажил-ишке киржилгези.

Словарь-фразеологтуг ажыл: шагжок, арттынчактыг, маажым-шөлээн, «кызыл-дустаар», хүндү-ямбы, хайгыыл, чемдик-дудуу, бүлгүртүр, хайгыыл, сүрлүг, шиишпип, дары.

Немелде номчулгага хереглээр чогаалдар: С. Сарыг-оол «Чырык-Мерген Маадыр»; Л. Чадамба «Азас дугайында чугаалар»; С. Суруң-оол «Оорну кым тутканыл?»; М. Эргеп «Алдыртпас Агыына»; Н. Куулар «Дөрт тынныг Алдай-Чечен дугайында ыр».

II кезээ. Ойнай-сылдай сойгалажыр...

К.-Э. К. Кудажы «Маргылдаа» (1 шак)

Кижилерниц хоозун мактанькчы, улуургак болгаш өрү көрдүнер бардам чоруун кочулап көргүскени. Маска, Дөжү, Хөрүктүң овор-хевирлериниң чуруттунганы. Басняның дылының уран-чечени.

С.С. Сурун-оол «Аът биле Оор» (1 шак)

Мөзү-бүдүш проблемазын чидии-биле көдүргени болгаш хөй-ниитиниң өнчү-хөреңгизиниң төтчеглекчилери — оорларны буруудатканы. Басняның кол утказы, ооң амгы үе-биле харылзаазы.

Словарь-фразеологтуг ажыл: бүдүрээш, чизирт, башка-башка, шылагдаар.

Чогаал теориязы. Метафора, диригжидилге дугайында билиг (1 шак)

Немелде номчулгага хереглээр чогаалдар: Ю. Кюнзегеш "Шартылаа биле Кымыскаяк"; М. Кенин-Лопсан "Билииргектиң билии биче"; М. Доржу "Чекпе биле Дилги"; Л.Иргит «Кажарлаашкын»; И. Крылов «Шиижек биле Көге-буга» (очулга).

III кезээ. Элээдилерниц эрээн-шокар делегейи

С.К. Тока "Араттың сөзү" (6 шак)

«Мерген», "Тас-Баштыг", "База кыш", "Шаагай".

Чогаалдың идеялиг утказын ажыдарынга бойдус чурумалдарының уjur-дузазы.

Тыва ава херээжен кижини алдаржытканы. Тас-Баштыгның угаанны, маадырлыг чоруу, амыдырал дээш демисели, уругларына ынакшылы, сагыш човаашкыны. Ол өг-бүлениң найыралын, демниин чедимчелиг дамчытканы. Эрги Тыва үезинде яды улуштуң аар-берге амыдыралдыг, эрге чок чораанын көргүскени, төөгүлүг барымдаалары.

Словарь-фразеологтуг ажыл: чиңгине, кеземче, халаптыг аарыг, шола ат, имилээн, чалча, өртег, селип, эгенир, арбан-суму, мажак, одуш, идиш, кымзар, челбип, чиңзе, чадыр өгнүң алажылары, казапча, шаагайтаар, хан-чылбай.

С. А. Сарыг-оол "Ол-ла Маскажык" (3 шак)

Чечен чугаада Тывага хувискаал мурнунда яды араттарның түреңги амыдыралын Ууштаарның өг-бүлезин дамчыштыр чуруп көргүскени. Хувискаал соонда кижилерниц

амыдыралы кайы хире өскерлип, аас-кежиктиг апарганын эрткен үе-биле деңнеп тургаш, көргүскени.

Чаа амыдыралды туду берген мурнакчы араттың омур-хевирин, ооң патриотчу, интернационалчы сеткил-хөөнүн С.Сарыг-оолдун чедимчелиг чурааны.

Чогаалда күскү пейзажты, өгнүң интерьерин, Маскажыктың бодалдарын, күш-ажылды уранчыдып көргүскени. Аас чогаалы-биле харылзаазы.

Словарь-фразеологтуг ажыл: бөдөй өг, күзүрүм, уургайлыг, шири, докпак, далгыг, сүргү.

Чогаал теориясы. Чечен чогаалдың маадырының дугайында билиг

Маадырның портрети, сагыш-сеткили, культуразы, чаңчылдары, моральдыг негелделери, өскелер-биле харылзаазы, чер-чурту, хар-назыны, ниитилелде байдалы, таарымчалыг болгаш таарымча чок талалары.

С.С. Суруң-оол «Буянның сергези» (2 шак)

ТАР-ның арат чонунуң Кызыл шеригге дузаламчызы. Чоннуң патриотчу көдүрлүүшкүнү. Дайын чылдарында тыва бичии уругларның бир мөзүлөш омур-хевирин чурааны. Чогаалдың идея, темазы.

Словарь-фразеологтуг ажыл: сыгыртаа, шой паш, ТАР, дарга-сайыт, хоюн девээледир, арбан төлээзи.

М.М. Дуюнгар "Хлеб" (2 шак)

Авторнуң мораль, мөзү-бүдүш айтырыын чедимчелиг дамчытканы. Дайын сөөлүндө чылдарда амыдыралдың чурумалы, хлебтиң үнези. Байырның, Белек-кыс башкының, суму даргазының омур-хевирлериниң чуруттунганы. Чогаалдың кижизидикчи салдары, уран-чечени.

Словарь-фразеологтуг ажыл: интернат, чартык хандырылга, колхоз, көк-хырын, оонактаар, ажыг чывар, бүлгүртүнер, ойлук чок, үй-балай, төтчеглеп.

Ш.М. Суваң "Кижибүрүс" деп тоожудан эгелер (4 шак)

Чогаалчының тыва литературага тоолчургу чугааларга үндезилээн элдептиг кижибиле ужуражылга темазын бир онзагай кылдыр ажытканы. Тоожуда чуруттунган омур-хевирлерниң онзагайы. Оларның Дүктүг-оолдун салым-чолунга киржилгези. Тоожуда боттуг амыдыралды чуруп көргүскени болгаш авторнуң чогаадыкчы бодалының илерээшкини.

Словарь-фразеологтуг ажыл: кара адары, мөөрей, човадыр, үе-чергези, одар, кижибүрүс, кемелээр, ноутбук, интернетчилер, адыгуузун амытан, кара шаар.

Немелде номчулгага хереглээр чогаалдар: К.-Э. Кудажи "Баштайгы олчам"; С. Суруң-оол "Ак анай биле Арбай-оол". К. Оргу «Алышкылар»; Л. Толстой «Кавказта туттурукчу» (очулга).

IV кезээ. Ыт — шынчы өңнүк

Х.М. Ойдан-оол "Эзир" деп тоожудан эгелер (3 шак)

«Кижиге биле бойдус» деп теманы чечен чугаада көдүргени. Байлаң-оолдуң салым-чолунга Эзирниң киржилгези. Тыва анчыларның буянның чанчылдарын болгаш бойдустуң чараш-каазын чураанының онзагайы.

Словарь-фразеологтуг ажыл: мөөрүк, хыыргыыш, тулаа, өзен, сеткил, ээрем, тооргу.

Ш.М. Суваң «Азыранды» (2 шак)

Чогаалдың адының идеялиги утказы. Чогаалчының улуг болгаш бичии кижилерниң иштиги делегейин ылгалдыг кылдыр чурааны.

Чечен чугааның кижизидикчи ужур-дузазы. Дылы болгаш уран-чечени.

Словарь-фразеологтуг ажыл: балдырлап, сезиктиг, чүкүрерге, чаргы, үгек, чер чүректиг, атпаңайнып, киискидип. Немелде номчулгага хереглээр чогаалдар: Х. Ойдан-оол "Чүгүрүк-Кара"; Э. Донгак "Менниг-Сегел"; Ч. Куулар "Кудурук".

V кезээ. Төрээн чуртум делгемнери...

С.А. Сарыг-оол "Күс" (1 шак)

Шүлүкте күскү бойдустуң өңнерин чуруп көргүскени болгаш күскү ажил-агыйны уран-чечен аргаларны ажыглап илереткени. Күскү чурумалдың тодазы болгаш амыдыралдың сергек, хөглүг хөөннерин ажытканы.

Словарь-фразеологтуг ажыл: кадыыр, дырбааш, шаңнар, малдар сүрүү, дистинчипкен, түмен, олбук, оймактар, дөгеринген.

М.Б. Доржу «Экии, Тывам!» (1 шак)

Өскен-төрээн Тывазынга чоргааралын, ынакшылын илередип, авазынга демейлээни. Омак-хөглүг чонунуң хөөмей-сыгыдын алдаржыдып, төрээн чериниң каас-чаражын алгап-мактап, патриотизм темазын чедимчелиг ажытканы.

Словарь-фразеологтуг ажыл: хөлбегер, хөңнү, адар даң, торулбайн.

А.А. Даржай «Өгге йөрээл» (1 шак)

Шүлүктүң тема, идеясы. Бижиттингениниң онзагайы, тургузуу. Адалга дузазы-биле лириктиг маадырның тыва өгге чоок хамаарылгазын илереткени.

Тыва бөдей өгнү алдаржыдып, мөңгө темаларның бирээзи төрээн чурт дугайында теманы бир янзы ажытканы. Йөрээл хевирин сайзыратканы. Дылының уран-чечени, аас чогаалы-биле холбаалы. *Словарь-фразеологтуг ажыл: бөдей өг, шыпшыктар, өгбе, динтер, дүргектелген. ээргиителир.*

С. Молдурга "Амытаннар чылы" (1 шак)

Тыва улустуң чыл санаашкынының шүлүкте илереп келгени. Амытан бүрүзүнүүң онзагай аажы-чаңын, тускай шынарларын уран-чечени-биле ажытканы.

Словарь-фразеологтуг ажыл: үстүү оран, дуюглу мал, мыйыт, далчыр, төре, кошкул, сарыылдыглар, көгээржик, эрбенниг.

Чогаал

теориязы.

Проза болгаш шүлүк чогаалдарының ылгавырлыг талалары (1 шак)

Немелде номчулгага хереглээр чогаалдар: Л. Чадамба «Ак-көк хемнер»; М. Кенин-Лопсан «Авамның өө»; А. Даржай «Тыва өглер»; Н. Куулар «Авам шайы»; С. Козлова «Авам сугга чораанымны»; Ө. Оралбаев «Тыва черге мөгейиг» (очулга).

VI кезээ. Көжеге-даа ажыгтынды...

В.Ш. Көк-оол «Чаргы» (2 шак)

Шииде кол чөрүлдээниң үнген дөзү.

Кол персонажтарның окур-хевирлери, аажы-чаңнары, оларның аразында харылзаалар. Чогаалдың кижизидикчи утка-шынарлыгы, дылының уран-чечени.

Словарь-фразеологтуг ажыл: чаргы, ча, торлаа, үзе шиидип бээр, парыыл-туткууш, көвегеп алган, ая, ажап-чиксек, хадың тозу деп сөстөрниң болгаш сөс каттыжыышкыннарының уткалары болгаш ажыглалы.

Е.Т. Танова «Илбилиг согун» (үзүндүлөр, 3 шак)

Шииде Чеченмаа биле Мергенниң окур-хевирлерин дамчыштыр илби-шидини ажыглааш, эрткен үеже аян-чорукту көргүскени. Шииде шаандагы тыва амыдыралды чурааны, ооң фольклорлуг үндезиннери, кижизидикчи салдарлыгы, тыва литературада баштайгы хуулгаазынныг шии болуп турары.

Словарь-фразеологтуг ажыл: бумеранг, фантастика, орден-хавыяалыг, приёмник, магтар, джиннер, дээрги үреннер, дедир домак, пролетарий, Бээжин хоорайынче, үзүм-чигир, хымыс, албаты, чалча, хоютку, челбиш, даамыл, кара өг, самбо, каратэ, уйгу-сиген чулуу, домкрат, курусук, быралаар.

Немелде номчулгага хереглээр чогаалдар: Е. Танова «Илбилиг согун». III. Суваң «Алдын кушкаш».

6 класска чогаал өөредириниң шактарының хуваалдазы:

Чогаалды номчурунга болгаш сайгарылгазынга — 55 шак.

Класстан дашкаар номчулгага — 7 шак.

Чугаа сайзырадырынга — 6 шак.

Өөредилге чылының дургузунда шээжилээр чогаалдар:

Тыва улустун ырызы (шилилге-биле); С.А. Сарыг-оол «Күс»; С.К. Тока «Араттың сөзү» («Мерген» деп эгеден үзүндү); К.-Э. Кудажи «Маргылдаа»; М.Б. Доржу «Экии, Тывам!»

6-гы классты доозуп тура, өөреникчилерниң билир ужурлуг чүүлдери:

алгыш-йөрээлдерни аас болгаш бижимел чугаага ажыглап билир;

чогаалдардан алдынган үзүндүлерге аттарны чогаадып, цитаталыг планны тургузуп билир;

- номчаан чогаалдарының кол-кол болушкуннарын, аразында харылзааларын тодарадып шыдаар;

шээжи-биле өөрөнгөн чогаалдарын шын аянынг, тода чугаалап билир;

өөрөнгөн чогаалдарының утказын болгаш ында болушкуннарны дес-дараалай чугаалаар болгаш оларга презентацияны тургузар;

чогаалда чуруттунган кол болгаш ийиги чергениң маадырларын тодарадып, оларга аас болгаш бижимел характеристикаларны бээр;

өөрөнип эрткен сөзүглелдериниң уран-чеченин сайгарбышаан, оларның ужур-дузанын тайылбырлаар;

утказын чугаалаарының аңгы-аңгы хевирлерин (делгереңгей, шилилгелиг, допчулай) чорудуп билир;

номчаан чүүлүнге бодунуң хамаарылгазын илеретпишаан, кыска үнелелди бижиир;

өөрөнгөн чогаалдарына аас болгаш бижимел ажылдарны кылып шыдаар;

словарьларны ажыглап билир болгаш оларны номчаан чогаалдарына хамаарыштыр ажыглаар.

6-гы класстың төрөөн чогаал эртемин өөрөнип эрткениниң соонда өөреникчилерниң билип алган турар билиглери:

- номчаан чүүлүнүң утказын, ында көргүскөн болушкуннарны, оларның харылзаазын билир;

- чогаал теориязынга өөрөнгөн чүүлдерин билир;

- өөрөнгөн чогаалдарының маадырларына характеристиканы, оларның ажыл-херектерин болгаш чурумун көрүп тургаш бээр;

- өөрөнип эрткен чогаалдарындан метафораларны тып, проза болгаш шүлүк чогаалдарының дылының онзагай чүүлдерин тоол, тоолчургу болгаш төөгү чугаалар, чогаал маадырының дугайында чугаалап, чечен чогаалда пейзажты тып билир;

- сөзүглелди шын, медреселдиг, аянынг номчуур, ортумаа-биле 1 минутада 110-120 сөс чедир номчуур;

- өөрөнип эрткен чогаалының база кандыг-бир болушкун көргүскөн үзүндүнүң утказын делгереңгей, шилилгелиг болгаш допчулай чугаалап билип;

- хемчээли улуг эвес проза чогаалын делгердир, допчулай, кандыг-бир чүүлге азы болушкунга хамаарыштыр шилип, аас болгаш бижимел-биле дамчыдып билир;
- бодунуң номчааны кандыг-бир номга үнелелди бээр, өөредилге номунуң болгаш өске-даа номчаан номнарының сөстөр утказы тайылбырлаан кезээн болгаш тайылбырлыг словарьны ажыглап билир.

6-гы класска чогаал өөредириниң шактарының хуваалдазы:

Шупту 68 шак, ооң иштинде:

Кирилде, түңнел кичээлдер – 2 шак

Чечен чогаалдарны номчуур болгаш сайгарарынга – 52 шак

Класстан дашкаар номчулгага – 6шак

Чугаа сайзырадылгазынга – 4 шак

Хыналда номчулгага – 4 шак

№	Кичээлдин темазы	Шагы	хуусаазы	
			план	факт
1	Литература—сөстүн уран чүүлү	1	01.09	
2	Тоолчургу болгаш төөгү чугаалар	1	06.09	
3	« Ай, Хүн», « Чеди-Хаан сылдыс», «Угер канчап дээрже уне бергенил?»»	1	06.09	
4	Тоолчургу чугаа «Кижин канчап эн-не күштүг амьтан болганыл?»»	1	13.09	
5	« Үттуг-Хая дугайында тоолчургу чугаа», «Хайыракан»	1	15.09	
6	« Теве-Адар», « Күскенин чылга киргени»	1	20.09	
7	« Амыр-Санаа дугайынла төөгү чугаа»	1	22.09	
8	« Кыры сөөгү», «Хөөмейлээр Бүдүпкен»	1	27.09	
9	КДН « Кыс-Халыыр»	1	29.09	
10	Тыва тоолчургу болгаш төөгү чугааларны шинчилеп келгени	1	04.10	

11	Тыва улустун ырлары « Кадарчы», « Ала караан дешкен болза»,	1	06.10	
12	« Межегей», «Самагалдай», «Хандагайты», « Тооруктуг долгай тандым»	1	11.10	
13	Ыр, кожамык дугайында билиг	1	13.10	
14	КДН «Конгургай», «Дошпулуурум»	1	18.10	
15	Алгыш-йорээлдер «Өг-буле туткан аныктарга йорээл»,	1	20.10	
16	«Анчынын чалбарыы», чаа төрүттүнген чаштарга йөрээлдер	1	25.10	
17	« Шуулген мөгеге мактал», «Аътка мактал»	1	27.10	
18	« Оран-тандыга чалбарыг»,	1	08.11	
19	Хам алгыштары	1	10.11	
20	ЧС. Аянныг номчулга «Оран-тандыга чалбарыг»	1	15.11	
21	Хыналда ажил темазы «Улустуң аас чогаалы»	1	17.11	
22	Авторлуг тоолдар. С.А.Сарыг-оол « Агар-Сандан ыяш»	1	22.11	
23	КДН. С.Сурун-оол « Оорну кым тутканыл?», С.Сарыг-оол «Чырык-Мерген Маадыр»	1	24.11	
24	Гипербола болгаш литота дугайында билиг.	1	29.11	
25	Светлана Козлова «Аътгыг-шеригжи кыс»	1	01.12	
26	К-Э. Кудажы «Маргылдаа»	1	06.12	
27	С.С.Сурун-оол « Аът биле Оор»	1	08.12	
28	Иван Крылов «Шиижек биле Көге-буга»	1	13.12	
29	Басня дугайында билиг	1	15.12	
30	Ш.Суваң «Кара-Баштыг» деп эгелерниң сайгарылгазы.	1	20.12.	

31	С. Токаның “Араттың сөзү” деп романдан “База кыш” деп эгениң сайгарылгазы.	1	22.12	
32	С. Токаның “Араттың сөзү” деп романдан “Шаагай” деп эгениң сайгарылгазы.	1	27.12	
33	ЧС “Эрги Тывага аар-берге амыдырал”.	1	29.12	
34	КДН Д.Дефо “Робинзон Крузонуң ужуралдары” (шилилгелиг эгелер).	1	10.01	
35	С. Сарыг-оолдуң “Ол-ла Маскажык” деп чогаалында эрги болгаш чаа үени көргүскени.	1	12.01	
36	С. Сарыг-оолдуң “Ол-ла Маскажык”деп чогаалында кол маадырның омур-хевири.	1	17.01	
37	Чогаал маадырларының дугайында билиг.	1	19.01	
38	ЧС “Мээң ынак маадырым”.	1	24.01	
39	О. Сувакпиттиң “Буянның сергези” деп чогаалында Кызыл шеригге дузаламчыны чурааны.	1	26.01	
40	М. Дуюнгарның “Хлеб” деп чечен чугаазының кижизидикчи ужур-дузазы.	1	31.01	
41	КДН С.Сүрүң-оол “Ак анай биле Арбай-оол”.	1	02.02	
42	Ш. Суваңның “Кижиди-бүрүс” деп чогаалының сайгарылгазы.	1	07.02	
43	Ш. Суваңның “Кижиди-бүрүс” деп чогаалында омурхевирилерниң анализи.	1	09.02	
44	ЧС. «Кижиди-бүрүске ужурашкан болзумза...» деп угаапбоданыышкынныг чогаадыг.	1	14.02	
45	КДН Б. Хөвөңмей “Марска чедер частым”.	1	16.02	
46	Х. Ойдан-оолдуң “Эзир” деп чогаалында кижиди биле бойдустуң аразында харылзааны көргүскени.	1	21.02	
47	Х. Ойдан-оолдуң “Эзир” деп чогаалында Чазыйбанның омурхевири.	1	28.02	
48	Х. Ойдан-оолдуң “Эзир” деп чогаалының композициялыг тургузуу.	1	01.03	

49	Х. Ойдан-оолдуң “Эзир” деп чогаалыңга түңнел кичээл.	1	06.03.	
50	“Төрел чоннар литературазында ыттың омур-хевири”	1	13.03.	
51	ЧС “Тыва литературада бойдус камгалалының темазы” деп темага төлевилел.	1	15.03	
52	Ш. Суваңның “Азыранды” деп чечен чугаазының идеялиг утказы.	1	20.03	
53	Ш. Суваңның “Азыранды” деп чечен чугаазыңга хыналда тест	1	22.03	
54	КДН Э. Донгак “Меңниг-Сегел”.	1	03.04	
55	Эдертиг «Даг-дүгү»	1	05.04	
56	С. Сарыг-оолдуң “Күс” деп шүлүүнде бойдустуң өңнерин чурааны.	1	10.04	
57	М. Доржунуң “Экии, Тывам!” деп шүлүүнде төрөөн чер-чурт темазы.	1	12.04	
58	А. Даржайның “Өгге йөрээл” деп шүлүүнүң онзагайы.	1	17.04	
59	А.Даржайның “Тыва өглер” деп шүлүүнүң амыдыралчы утказы.	1	19.04	
60	С. Молдурганың “Амытаннар чылы” деп шүлүүнде чыл санаашкыны.	1	24.04	
61	ЧТ Проза болгаш шүлүк чогаалының ылгавырлыг талалары.	1	26.04	
62	В.Ш. Көк-оолдуң “Чаргы” деп шиизиниң сайгарылгазы. В.Ш. Көк-оол “Чаргы” деп шиизинде уран-чечен аргалар дамчыштыр омур-хевирлерни ажытканы.	1	03.05	
63	Е.Д. Танова “Илбилиг согун” - тыва литературада баштайгы хуулгаазын ши.	1	08.05	
64	Е.Д. Танованың “Илбилиг согунда” эрткен үеже аян-чорукту көргүскени.	1	10.05	
65	Е.Д. Танованың “Илбилиг согун” деп шиизинде тыва амыдыралды чурааны.	1	15.05	

66	Хыналда тест. “Төрээн чогаал кичээлдеринден чүнү билип алганым”.	1	17.05	
67	«6-гы класска эң-не сонуургаан чогаалым»-кичээл-сайгарылга	1	22.05	
68	Түңнел катаптаашкын	1	24.05	